

ЕПИСТОЛАРНИЯТ ГЛАС НА КЛАСИКА – С РИТЪМА НА СВОЕТО ВРЕМЕ

**„Писма от Иван Вазов“, съставител проф. Николай Чернокожев, С.,
сдружение „Българска история“, 2021**

Д-р Владимир Игнатов

9. френска езикова гимназия „Алфонс дьо Ламартин“
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Текстът коментира книгата „Писма от Иван Вазов“ през три концептуални линии, разгърнати в персоналистичния подход на съставителя проф. Николай Чернокожев – общественно-политическата и духовната атмосфера, въпросите на художественото творчество, интимно-личните преживявания. Така през ролята и значението на писмото като жанр биват анализирани социалните роли и вътрешният свят на поета.

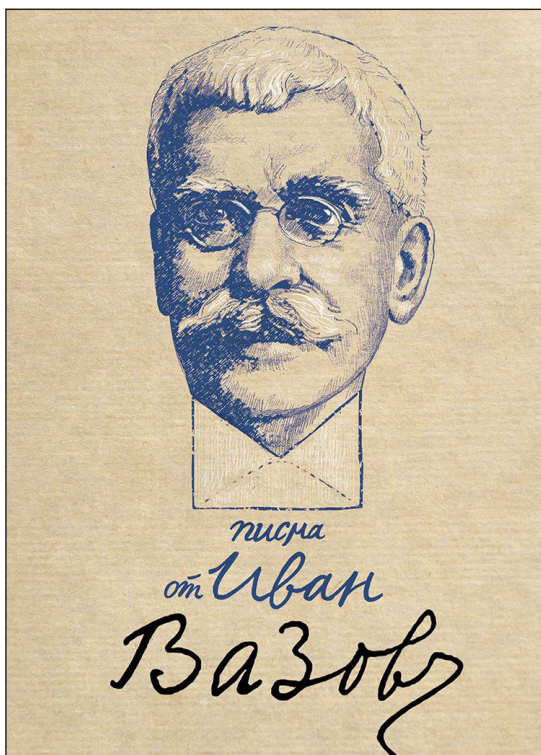
Ключови думи: българска литература; Иван Вазов; писма; общество; творчество; естетически възгледи; вътрешен свят

Доверявайки се на твърдението на Петър Берон, че „по лицето са разпознаваме денем, по гласът нощем, а по писмото, кога сме надалече“ – най-вече през неговия метафоричен смисъл, т.е. отвъд сериозната времева дистанция, какъвто е настоящият случай, навлизаме в епистоларния свят на Иван Вазов благодарение на едно съставителски прецизно концептуализирано, а полиграфично изтънчено стилизирано издание на сдружение „Българска история“ – „Писма от Иван Вазов“ (2021), по повод стогодишнината от смъртта на класика на българската литература.

Въпреки скептичната до известна степен нагласа на Вазов към писмото – определя го като „стеснително“ (с. 75), т.е. ограничава контакта, не позволява адресант и адресат да се разговарят „по-наширочко“ (1), тъкмо чрез него днешният читател би могъл да проследи по-непосредствено – през улавяния изповеден тон и върху характерната документално-достоверна основа – изпълнения с превратности индивидуален творчески път на фона на общественото значимите събития в колективната съдба, оформящи своеобразна рамка от около пет десетилетия (първото писмо е адресирано от Галац, 1872 г. – до Васил Друмев, като в него младият тогава поет изразява разочарованието си от мълчанието на редактора на „Периодическо списание“

във връзка с отправена към него „просба“, но използва случая, за да му изпрати две стихотворения с надежда за одобрение; последното – с дата *19 септември 1921 г.*: три дни преди да се изпълнят изповедно-пророческите думи от началото на „Моите песни“ преживелият възторга и покрусата на своя народ, но и личното удовлетворение и огорчение от поетата мисия по създаването на „цяла една литература в миниатюр“ – по израза на д-р Кръстьо Кръстев – вж. Кръстев 2003, р. 81, вече възрастният писател в деликатен интимно-личен порядък кани на разходка из Борисовата градина една жена, припознавана като „нежна, възхитителна другарка“ и „царица“, озаряваща с лъчите си неговия самотен живот – „преlestната Женичка“, с. 159).

Изведената от съставителя проф. Николай Чернокожев концептуална и структуроорганизираща линия в сборника обаче не е строго хронологична, подходът на подредбата на писмата по-скоро може да се определи като персоналистичен – съобразно особеностите на получателя и обстоятелствата около повода за кореспонденция с него (например Спас Вацов, д-р Фран Гундрум, Константин Величков, д-р Кръстьо Кръстев, проф. Иван Шишманов, театрални дейци, български владетели и др.). Това дава възможност за по-детайлно вглеждане в отделни аспекти от творческия свят и от социалните роли на Вазов, за онагледяване на определени тенденции в заявявани негови позиции, оценки, отношения спрямо случващото се в културния и обществен живот у нас в хода на споменатото половин столетие. Предвид това за по-пълноценното възприемане на съответните писма предвид социалната динамика на времето допринасят допълнително приведените пояснителни и плътно контекстуализиращи бележки – за ролята на получателя, вида на кореспонденцията (делова, лична), причините за нея и др. В този смисъл, с оглед характера на писмата биха могли условно да се обособят три водещи проблемно-съдържателни цялости.



Корицата на Александра Младенова на книгата „Писма от Иван Вазов“ (2021)

Във Вазовото епистоларно наследство съществен дял имат коментарите, настроенията, оценките на адресанта спрямо **обществено-политическата и духовната атмосфера** в страната от годините непосредствено след Освобождението до националната катастрофа вследствие на трите последователни войни (1912 – 1918), когато на друго място, но по същия повод душевните нагласи на поета ще намерят изстрадан израз обобщение в стиха: „Разгром на моя свят дочаках!“ (Vazov 1976, p. 355).

Включвайки се активно в обществения и културния живот на Третата българска държава – първоначално в Пловдив (известно е, че това е сред най-наситените и продуктивни периоди в творческото развитие на автора на „Епопея на забравените“ и „Чичовци“, а това ще проличи и от писмата, формиращи следващата тематична цялост), сетне, след завръщането си от Одеса, и в София, Вазов отблизо познава порядките в него, не се свени да изявява пред своите получатели един критичен, на места дори остър, изобличителен тон, когато конкретните обстоятелства са в рязко противоречие с посветеността му на националния идеал. Тъкмо те не само че не го отдалечават от обективната, трезва преценка, но преди всичко обуславят ревниво следвания нравствен ориентир като коректив на „днешните времена“ на загубено упование и съкрушение. Така например от споделените в писмо до Стефан Бобчев от март 1889 г. впечатления за столицата, която не поразява автора с „някакви значителни улущения“ (с. 41), през справедливите опасения от постъпките на княза и машинациите на консерваторите, които са „взели да *нихилизират* България“ (курсив – И. В.), и разобличаването на „най-низките страсти и мерзости“ от страна на „кликата“ (с. 56) в писмо до К. Величков от май 1881 г. до гневния отговор от януари 1915 г. на писателя Леонид Андреев по повод негови отворени писма, поместени в руския периодичен печат, Вазов търси истината, вярва във високия морал като пътеуказател за драматичното съ-битие (на поет и народ), осланя се на справедливостта във времена на изпитания за националните устои и за универсалните екзистенциални ценности. Независимо дали отправя посланията си до съмишленик, или опонент, той се ръководи от присъщата си безрезервна отдаденост на родното с тревожната мисъл за неговото благо и полза.

Писмото е не само автентичен знак във времето на отделните проявления на обективната реалност, отклик на противоречивите преображения на пряко видимото и респективно своеобразен опит за реакция срещу тях, то е и необходимо споделяне, търсено съпреживяване, особено що се отнася до въпросите на творчеството, до старателното опазване на Словото като убежище, до художествената Идея, занимаваща неспокойното авторово съзнание в трудния, но и все по-увличащ процес на нейното осъществяване. Това е втората проблемно-съдържателна страна на „Писма от Иван Вазов“. Тук се разкрива както художественокритическото мислене на поета, подчинено на един висок естетически критерий спрямо процесите в българската литература, на които той е съвременник, така и неговата неподправена рефлексивна нагласа спрямо собствените творчески търсения и дос-

тижения. В този порядък представляват интерес за широката читателска аудитория и за литературния историк в частност: Вазовото възторжено отношение към Пенчо Славейков и стихосбирката му „Момини сълзи“, изразено в писмо от май 1888 г. (в тази книга „блика струя от такава нова, игрива и нежна поезия“ и „мене ще ми бъде твърде драго да видя Вашия несумнен талант, развит в пълна сила, че внася още по-скъпоценни неща в небогатият склад на новата българска поезия“, с. 95; в същата посока нека отбележим една важна творческа изповед на Вазов, която той прави в писмо до д-р Кръстев от февруари 1889 г.: „Наравно с Гете, и Шилер ме пленява със своя висок идеализъм, но от всички ми е по-мил Хайне. Той е оставил най-дълбоко впечатление у мене. Моята поема (недовършена) „Царството на самодивите“ (...) е написана под влиянието на „Германия“, хумористична поема от Хайне“, с. 76; ако не друго, то поне някои от източниците на вдъхновение са сходни у двамата впоследствие непримирими противници, съставлящи, както казва Иван Радославов, двете страни на един и същ медальон – вж. Радославов 1935); споделените читателски представи за драмата „Ивайло“ от Иван Ев. Гешов в писмо от март 1888 г. до своя „любезен приятел“ и съмишленик К. Величков (особено като се има предвид интересът на Вазов в областта на историческата драматургия, намерил оригинална реализация в началото на следващото столетие); оценките за „цялата ни модерна поезия“, която в писмо до проф. Ив. Шишманов от октомври 1907 г. е видяна като „декадентска“, а „нувелата е социалистическа и интернационална, из нея са изключени думите: Бог и България“ – достатъчни основания според автора за горчивата констатация, че литературата „сега преживява безкрайно болезнена фаза“ (с. 108). В тази по-обобщена картина на идеи и тенденции има, разбира се, и знакови изключения – например разказите на „моята ученичка Евгения Марс, чийто свеж талант расте с всякой неин нов труд“ (с. 108).

Като творец с изострено чувство за естетически значимото, а и за читателската полза, Вазов е склонен към равностетка, към обосновано самокритично отношение след дистанцията на времето или благодарение на натрупания опит с преодоляването на „минутните увлечения“ или на „преходните въодушевления“ (с. 24). Така в писмо от октомври 1878 г. до Спас Вацов, с когото в по-ранна кореспонденция го свързва и един занимателен аритмограф във в. „Напредък“ – загадка с цифри и „речи“, чието правилно решение отвежда към вплетения „от доле нагоре“ израз: „Напред, напред с песни, милий приятелю Вазов“, поетът, определил вече първите си стихосбирки като своеобразен „трилог“, не скрива неудовлетворението си конкретно от „Избавление“ („признавам си, тоя път не съм благодарен от труда си и го намирам слаб в сравнение с прежните си съчинения“, с. 24). От друга страна обаче, умее да прецизира фактите и явленията и да оцени постигнатото в контекста на общите художествени търсения и условия („Този приятел [Малчо Николов – б. м., В. И.] почти не харесва „Люлека ми замириса“, която аз считам моя гордост и нека смело да кажа, гордост на българската поезия“, с. 145 – из кореспонденцията с проф. Ив. Шишманов от ноември 1920 г.).

Литературата носи потенциала на една вътрешна нееднозначност, която – кога гласно, кога мълчаливо – намира проявление и извън конкретната художествена реалност, тя може да събира, да обединява съмишленици, но може и да създава безкомпромисни опоненти, а със същата лекота да предопределя и прехода между двете положения. Такъв е случаят с отношенията на Вазов със Стоян Михайловски и с тези, превърнали се в пословични, с д-р Кръстев. В писмо от ноември 1909 г. поетът изразява признателност към автора на „Поема на злото“ за оказаната чест (стихотворението „Ивану Вазову“), за „авторитетната нравствена подкрепа“ и за „добрите чувства“, но и нещо повече – припознава го като свой съдейник в усилията за „присаждане принципите на доброто и истината в нашия обществен живот сред тая атмосфера от пошлост, тъй силно заклеямена“ в „превъзходните творения“ (с. 103) на Михайловски. Видимо, това взаимно разположение се запазва и сетне: повече от десетилетие по-късно по повод получен от сатирика изобличител „горещ поздрав“ за юбилея си Вазов му отвръща със своеобразна литературнокритическа оценка – чест и привилегия за всеки един автор: „творца на непостигнати на сила и мисъл поетически трудове, украшение на нашата книжнина“ (с. 105). В тази връзка, интересна е приведената пояснителна бележка, която припомня един критически отзив на Алеко Константинов в „Периодическо списание“ от 1889 г.: „Ний си направихме следующето предположение: ако би г. Михайловски да обладаваше стиха на г. Ив. Вазов или ако би г. Вазов да обладаваше духа на г. Михайловски, то ний би се гордели с един високоталантлив поет“ (с. 105). Безусловно провокирани сме от това предположение и ний.

Писмата до д-р Кръстев, на свой ред, показват не само отделните лични, човешки близости и различия, но и все по-видимите надличностни, идейно-естетически разбирания, които обуславят сравнително бързо изминатия път от почтителното сътрудничество до неумолимата вражда. В края на 80-те – началото на 90-те години на XIX в. в епистоларна форма Вазов се допитва до изтъкнатия литературен критик, съветва го по литературни въпроси, обсъжда с него редакторски решения и издателски намерения (особено отнесено към работата по сп. „Денница“), споделя свои критически оценки за текущия художествен процес (за „Дядовата Славчова унука“ от Тодор Влайков, за „Novissima verba“ от Ст. Михайловски), за чуждите влияния и рецепцията им на български език („споделям Вашия ентусиазъм за Гете, но не за „Фауста“ му, в който философията задушавя поезията“, с. 78), дори отправя молба „за абсолютен секрет“, касаеща възможна разходка до Розовата долина заради една дама, стига очакваният от него отговор да е удовлетворителен: „Имало в града Ви някоя госпожица, която била свършила английска школа. Можете ли ми да някои сведения за нея, ако Ви е възможно да ги получите там? Хвалят ми я, а Вие знаете, че аз съм още *цветущ* ерген. Явете ми всичко, каквото сещате, че е интересно в такъв случай да се знае“ (4 февруари 1890, с. 86 – курсив, И. В.).

През годините обаче някогашните сътрудници не могат да преодолеят своите идейни различия и индивидуално-характерологични черти, а разри-

вът в отношенията им е илюстриран в писмо от септември 1917 г., в което Вазов – дистанциран и обиден – говори за себе си в трето лице, а конкретният повод (изпратена от д-р Кръстев статия) предизвиква горчив размисъл и строга нравствена преценка: „(...) ти остаяш верен на себе си в отзивите си за В[азов]. Те дишат оная непобедима, умопомрачителна, зле прикрита под маската на пресилен и фалшив обективизъм омраза към него, с каквато си се прославил в България. Излишно беше да ми пращаш статията си, за да те видя там пак такъв, какъвто те знам: неспособен да превъзмогнеш себе си, неспособен за рицарско отношение към неприятен тебе човек. Такава добродетел обладават само избрани души“ (с. 94).

Важно място в епистоларното наследство на Вазов заемат дълбоко съкровени редове, посветени на частни, семейни поводи (например писмото от 8 ноември 1912 г. до братя Георги Вазов със скръбното известие за смъртта на майка им – „бедната страдалница“: „на 6-ий того по 6 и ½ часа вечерта“, „след дългоременно боледуване, въпреки всички усилия на лекарите да ѝ помогнат, тя угасна без агония“, с. 149) или изразяващи стаена братска тревога, но и тих възторг от случващото се по бойните полета („От Владя сме получили писмо от Люлебургас от 27 октомврий. Той и Борис били здрави и живи. Борис особено се отличил, както обажда Владю. Войници, пристигнали от сраженията при Лозенград и Люлебургас, разправят много ласкателни неща за Владя и за подвизите на полка му...“, с. 149).

В тази тематични линия особено внимание привлича цикълът писма до Евгения Марс, обхващащ периода 1907 – 1921 г. и движещ се съответно между различни емоционални тоналности – от разочарованието и „голямото и скръбно недоумение“ (след един разговор в Градската градина) до възхитата и преклонението пред музата вдъхновителка, възприемана като „даровита ученичка“, но преди всичко – като „ангел хранител“, „божество“, „идол“, в чието лице поетът намира утеха и спасение („Аз (...) нямам друга радост освен тебе“, „жената с лъчезарния лик, която съм обоготворявал, която обоготворявам; в твоите ръце е животът ми“, „Обръщам се с молба към тебе да ме изтръгнеш из тая нравствена бездна, в мрака на която се лутам. Само лъчите на твоя омаен поглед могат да ме спасят, само твоята нежна усмивка, само твоят глас, само твоето присъствие“, с. 156). Вазовите изповедни думи разкриват особена предразположеност към саморефлексия, към спонтанна и неподправена равностметка на преживяното, за да укажат – в „такова юношеско увлечение“, „на тая възраст“ – преоткрития смисъл и намереното отново упование в онова „човешко, архичовешко чувство“, за което писателят свидетелства пред проф. Ив. Шишманов в заника на своя живот...

„Стеснително“ или не, писмото с особената си роля на посредник отвъд времеви и пространствени означения чертае силуета на отсъстващото, назовава го и го осветлява, подреждайки късовете личностен свят в перспективите на съпреживяността – това, което и книгата „Писма от Иван Вазов“ прави за съвременния български читател поради, но и отвъд конкретния повод.

БЕЛЕЖКИ

1. На Вазовото отношение спрямо писмото като жанр и форма на общуване по-подробно се спира Теодор Борисов в своя предговор към книгата, позовавайки се на автентични свидетелства на брата на писателя – Борис Вазов.

ЛИТЕРАТУРА

- ВАЗОВ, Ив., 1976. Между погрома и мира. – Във: Вазов, Ив. *Събрани съчинения*. Том 4. София: Български писател.
- КРЪСТЕВ, Кр., 2003. Иван Вазов. – В: *Млади и стари*. София: Захари Стоянов.
- РАДОСЛАВОВ, Ив., 1935. *Българска литература 1880 – 1930*. София: Стоян Атанасов.

REFERENCES

- VAZOV, Iv., 1976. *Mezhdu pogroma i mira*. – In: Vazov, Iv. *Sabrani sacheniya*. Tom 4. Sofia: Balgarski pisatel.
- KRASTEV, Kr., 2003. Ivan Vazov. – In: *Mladi i stari*. Sofia: Zahariy Stoyanov.
- RADOSLAVOV, Iv., 1935. *Balgarska literature 1880 – 1930*. Sofia: Stoyan Atanasov.

THE CLASSIC WRITER'S EPISTOLARY VOICE – WITH THE RHYTHM OF ITS TIME

Abstract. The article suggests an attempt to comment the book “Letters by Ivan Vazov” through three conceptual lines which are revealed in the personalistic approach of the compiler Prof. Nikolay Chernokozhev: the social and cultural atmosphere, the issues of works of art, personal experience. Thus, through the role and meaning of the letter as a genre, the poet’s social roles and inner world are analyzed.

Keywords: Bulgarian Literature; Ivan Vazov; letters; society; creativity; aesthetic views; private world

✉ **Dr. Vladimir Ignatov**

9th French Language High School “Alphonse de Lamartine”

35, Patriarch Evtimiy Blvd.

Sofia, Bulgaria

E-mail: vladimir_ignatov@abv.bg